

[Handwritten signature]

ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΘΗΧΑΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ
ΠΕΡΙ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

A

Εἶνε φαινόμενον παράδοξον καὶ ἀληθῶς δυσεξήγητον ὅτι ἡ Κρήτη, ἡ μεγίστη καὶ πολεμικωτάτη τῶν Ἑλληνικῶν νήσων, ἐλάχιστον διεδραμάτισε μέρος ἐν τῇ μεγάλῃ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀνερίξει ἀπ' αὐτῶν τῶν Τρωϊκῶν μέχρι τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἀλλ' οἱ δὴ τινες καὶ ἂν εἶνε οἱ λόγοι τοῦ ἱστορικοῦ τούτου φαινομένου, αὐτὴ ἡ ἱστορία, ὥσπερ ἀποζημιούσα τὴν παλαιὰν ἀφάνειαν τῶν μεγαθύμων Κρητῶν, ἐπεφύλαξεν αὐτοῖς θέσιν ἐξοχωτάτην εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους· ὥστε κυρίως εἰπεῖν ἡ Κρητικὴ ἱστορία συγκεντροῖ πᾶσαν τὴν γνωστὴν δρᾶσιν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς κατὰ τὴν λεγομένην μεσαιωνικὴν περίοδον. Ἡ ἱστορία αὕτη, ἀντιπροσωπευομένη ὑπὸ μεγάλης σειρᾶς χρονογράφων καὶ ἀπειραρίθμων συγχρόνων ἐγγράφων, προώρῃσται νὰ διαφωτίσῃ ἡμέραν τινὰ αὐτὸν τὸν ἐντελῶς ἀγνοούμενον ἐσωτερικὸν βίον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, δηλαδὴ πῶς τοῦτο ἔζησεν, ἐπολιτεύθη καὶ ἐσώθη κατὰ τὸν μέγαν ἐκεῖνον χεῖμαρρον ὅστις παρέσυρε καὶ κατέπνιξε μέγιστα καὶ πολεμικώτατα γένη, πῶς ἠσπάσθη τὸ νέον θρήσκευμα καὶ τίς ὁ ἀπόστολος Τίτος, ὁ ἐκ Μίνωος γενεαλογούμενος καὶ κατὰ τὴν ἑβραϊοκρητικὴν παράδοσιν πρῶτος προσωπικῶς γνωρίσας ἐν Παλαιστίνῃ τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, τίνα τὰ μετὰ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Κάρπου ἐορτασθέντα Κρητικὰ Ἰλάρια, πῶς διεμορφώθη τὸ πρῶτον ἐν Κρήτῃ διὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀνδρέου ἢ εἰς τὸν μυστηριώδη Ἰωάννην Δαμασκητὸν καὶ τὸν μυστηριωδέστερον αὐτοῦ θετὸν ἀδελφὸν Κοσμᾶν κακῶς ἀποδιδομένη ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ μετὰ τῶν θεατρικῶν ἀντιφώνων, εἰρμῶν καὶ κανόνων, ποίαν σχέσιν ἔχει ἡ Κρητικὴ ἀγιογραφία πρὸς τὴν παλαιὰν ζωγραφικὴν, πότε καὶ πῶς ἀνεδείχθη τὸ δημοτικὸν Ἑλληνικὸν θέατρον, μετὰ τῶν Ἀθηναϊκῶν ἐποποιῶν τοῦ Ἐρωτοκρίτου,

[Handwritten: Αδμα 20^ο 1908]

ἡ νόσος οὐκ ἦν ὄντως «λοιμός», ἀλλ' ἐπιδημία, ἣν ὁ ῥηθεὶς ἐκδότης γενικεύσας τὰ μερικὰ αὐτῆς καὶ σπάνια συμπτώματα καὶ ἐγκαταμείξας ἐπὶ τὸ φοβερώτερον καὶ πολλὰ ψεύδη, μετεσκεύασεν εἰς «λοιμόν» δεινόν τε καὶ ἀποτρόπαιον. Ἀναμφιβόλως δὲ εἵχομεν ἄν μαρτυρίας τινὰς καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων περὶ τῆς ἀνακριθείας τῆς παρὰ Θουκυδίδην περιγραφῆς τῆς ἐπιδημικῆς ἐκείνης νόσου ἐν τοῖς ἱστορικοῖς ἢ τοῖς κριτικοῖς συγγράμμασι τῶν Ἀλεξανδρίνων χρόνων, εἰ διεσώζοντο ταῦτα. Κατὰ γὰρ τὸν Ἰώσηπον ὑπῆρχόν τινα τοιαῦτα, ἐν οἷς κατηγορεῖτο ὁ Θουκυδίδης ὡς ψευδόμενος ἐν πολλοῖς τῶν ἱστορημένων αὐτῷ. Ἐν τῷ κατ' Ἀππίωνος γὰρ λόγῳ αὐτοῦ γράφει τάδε «Πολλὰ δὲ καὶ Θουκυδίδης ὡς ψευδόμενος ὑπὸ τινων κατηγορεῖται, καίτοι δοκῶν ἀκριβεστάτην καθ' αὐτὸν ἱστορίαν συγγράφων». Δυστυχῶς δ' ὁμῶς οὐκ ὀνομάζει τίνες ἦσαν οἱ κατηγορήσαντες τοῦ Θουκυδίδου· καὶ ἀληθὲς μὲν ἐστὶν ὅτι ἐν τῇ ῥηθείᾳ συγγραφῇ ὁ Ἰώσηπος ζητεῖ κατηγορῆσαι ὑπ' ἐθνικοῦ φανατισμοῦ ἀγόμενος τῶν Ἑλλήνων ὡς ἀνακριβῶς συγγραψάντων λαμβάνων τὸ ἐπιχείρημα ἐκ τοῦ πολλάκις διαφωνεῖν αὐτοὺς πρὸς ἀλλήλους, ἀλλὰ πάλιν φαίνεται ἡμῖν ἀδύνατον πλάσαντα αὐτὸν γράψαι ὅλως ἀνυπάρχτους κατηγορίας· εἰ γὰρ μηδεὶς κατηγορήσει τοῦ Θουκυδίδου ἢ τοῦλάχιστον ἀντέλεξεν αὐτῷ ἐπ' ἀνακριβεῖ ἐξιστορήσει γεγονότων τινῶν, ἦν εὐκολώτατον παντὶ συγχρόνῳ αὐτοῦ Ἑλληνι ἀποκρίνασθαι ὅτι ὁ ψευδόμενος ἦν ὁ Ἰώσηπος καὶ οὐχ ὁ Θουκυδίδης. Πλὴν δὲ τούτου ὁ Ἰώσηπος ἦν ἀνὴρ χαρακτῆρος προφυλακτικοῦ καὶ οὐκ ἄν ἐξέθηκεν ἑαυτὸν τοιαύτῃ βεβαιότητι καὶ ἀναντιρρήτῳ κατηγορίᾳ. Ταῦτα μὲν εἰσὶν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ ὑποβαλλόμενα χωρία τῇ κρίσει τῶν ἀναγνωστῶν ἐκ τῶν πολλῶν παρεισάκτων τοῦ Θουκυδίδου καὶ οἱ λόγοι δι' οὓς ἀποφαινόμεθα αὐτὰ ἀδιστάκτως νόθα. Προσκαλοῦμεν δὲ πάντα φιλόλογον τῶν περὶ τὸν Θουκυδίδην ἀσχολουμένων, ὅστις ἔχει λόγους ἐναντίους τῶν ἡμετέρων σαφεῖς τε καὶ ἀντικειμενικοὺς ἐκθεῖναι αὐτούς, ἀλλὰ μὴ δογματικῶς καὶ ὡς ἀπὸ καθέδρας, ὥσπερ ἐποίησαν οἱ κκ. Franz Müller καὶ Kalinka καὶ Widmann.

Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1908 ἔτους.

ΙΩΑΝΝΗΣ Σ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ.

τῆς Ἑρωφίλης, τοῦ Ροδολίνου, τοῦ Γίπαρη καὶ ἄλλων κρητικῶν ἐπυλ-
λίων, ἐν οἷς οὐδὲ καὶ μνημονεύεται τὸ ἐπικρατοῦν θρήσκευμα, ποῖος
ὁ ἐν Κρήτῃ τιμαριωτισμὸς εἰς ὃν ὀφείλονται τὰ ὀνόματα ἀπειραρίθμων
ἐν Ἑλλάδι χωρίων, διατηρούντων ἔτι τὰς ὀνομασίας τῶν παλαιῶν
κατόχων ὡς καὶ ἐκκλησιῶν καὶ μονῶν, διότι πᾶσαι ἦσαν ποτε
τιμαριωτικὰ φρούρια τῶν μέχρι τοῦ νῦν καλουμένων δεσποτῶν, ἀρχιε-
ρέων καὶ μοναχῶν, ποῖος ὁ μυστικὸς Κρητικὸς δαίμων ὁ ἀπειλῶν τὴν
Ρώμην, ὃν ψάλλει ὁ Δάντης, τίς ὁ τοῦ Πετράρχου μύστης Ἰωάννης
Βαρίλλης ὁ Ἰδαῖος καὶ διατί ἡ Ἑλληνικὴ ἐκκλησία διατηρησασα εἰς
τὰ λειτουργικὰ αὐτῆς βιβλία (Τριψόδιον) τὰ κατὰ τῆς Κρητικῆς
Λάμπης ἀναθέματα, ἀναθέτει συγχρόνως εἰς Κρήτα θεολόγον, τὸν
Ἰωσήφ Βρυέννιον, τὸν τελευταῖον κατὰ τῆς Ρώμης ἀγῶνα, ἐνῶ συγ-
χρόνως εἰς τῶν μαθητῶν τοῦ ἐν Κρήτῃ μαρτυρήσαντος Ἱεροθέου
ἀρχιεπισκόπου τῶν Ἀθηνῶν ἀναγορεύεται Πάπας καὶ ὑποθάλλει τὸ
τότε καταδιαίρουν τὴν Λατινικὴν ἐκκλησίαν σχίσμα, καὶ ἐν γένει
ποῖαι αἱ πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς, τοὺς Ἀραβας, τοὺς Βενετοὺς καὶ
τοὺς Τούρκους σχέσεις τῶν Κρητῶν κατ' ἀναλογίαν δὲ καὶ τῶν ἄλλων
Ἑλλήνων, διότι, ὡς πολλάκις Κρήτες καὶ Πελοποννήσιοι ἐπανελάβον,
ἀέν γένος ἐσμέν Ἑλληνικὸν καὶ μίαν κοινὴν λαλοῦμεν γλῶσσαν.»

Εἰς τὰ γνωστα ταῦτα ζητήματα θὰ διαχύσῃ ἄπλετον φῶς ἡ μέλ-
λουσα ἔρευνα τῶν ἐν Βενετίᾳ εὐτυχῶς διασωθέντων Κρητικῶν ἀρχείων,
ἂν βεβαίως ἡ τύχη, ἐλεοῦσα τὴν ἡμετέραν ραθυμίαν, παραδώσῃ εἰς
τοὺς μεταγενεστέρους σῶα τὰς εἰς πολλὰς καιρικὰς περιστάσεις ὑπο-
κείμενα ἔγγραφα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον εἶνε παντὸς ἐπαίνου ἄξιοι οἱ
φιλόμουσοι ἐρευνῆται τῶν ἀρχείων τούτων, συλλέγοντες τὸ ὑλικὸν
δι' οὗ θ' ἀνεγερθῇ τὸ ἀληθὲς οἰκοδόμημα τῆς μεσαιωνικῆς τῶν Ἑλ-
λήνων ἱστορίας. Ἐν τοῖς πρώτοις δὲ πρέπει εὐγνωμονοῦντες νὰ τιμή-
σωμεν τοὺς φιλοτίμους Ἰταλοὺς, οἵτινες, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐπικειμένης
τῶν Κρητῶν ἐλευθερίας, δίδουσι τὸ ἀξιομίμητον παράδειγμα διὰ τῆς
δημοσιεύσεως πολυτιμοτάτου καὶ πολυτελεστάτου Κρητικοῦ μνημείου.
Οἱ ὑπὸ τοῦ φιλοπόνου Gerola μέχρι τοῦδε ἐκδοθέντες μεθ' ἡγεμονι-
κῆς πολυτελείας τέσσαρες τόμοι τιμῶσιν οὐ μόνον τοὺς εἰς τὴν Κρή-
την διατρίψαντας καὶ μετὰ ζήλου ἀληθῶς ἐπιστιμονικοῦ μελετή-
σαντας καὶ φωτογραφήσαντας τὰ μεσαιωνικὰ τῆς νήσου μνημεῖα
ἀξιωματικοὺς τῆς Ἰταλικῆς κατοχῆς ἀλλὰ καὶ τοὺς Βενετοὺς εὐπα-

τρίδας τοὺς ἡγεμονικῶς δαπανήσαντας, διδάσκοντας οὕτω καὶ τοὺς παρ' ἡμῖν ἐπιδεικτιῶντας ὀψιπλούτους ὅτι προσὸν καὶ τίτλος ἀληθοῦς εὐγενείας εἶνε ἢ φιλομουσία. Καλὸν δ' ἠθέλεν εἶναι ἂν καὶ ἡ ὑπερπλουτοῦσα τῆς Ἑνετίας Ἑλληνικὴ κοινότης, ἢ τοῦλάχιστον αὐτὴ ἡ πτωχὴ τῆς Κρήτης βουλὴ ἐπήρχετο ἄρωγός κατὰ τὸ ἐνὸν εἰς ἀνακούφισιν τῶν νῦν τιμώντων αὐτὴν τέκνων ἐξ ἀφορμῆς αὐτῆς τῆς ἐπικειμένης Κρητικῆς ἐλευθερίας, ἵνα μὴ καταγελῶσιν ἡμᾶς οἱ ξένοι θεωροῦντες ἀμουσοτέρους τῶν Ἰταλῶν καραβινιέρων.

Ὅπωςδὴποτε ἀρκούντως παρηγορεῖ τὴν Ἑλληνικὴν φιλοτιμίαν ὅτι δύο οὐχὶ εὖποροι πατριῶται, οἱ ἐν Βενετίᾳ ἐφημέριοι τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἀρχιμανδρῖται Ἀγαθᾶγγελος Ξηρουχάκης, Κρής, καὶ Ἰωάννης Βασιλικός, Τήνιος, φιλοτιμηθέντες ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ παραδείγματος, ἀνέλαβον τὴν ἰδίαν καὶ μόνη δαπάνη ἀνέγερσιν εὐπροσώπου μνημείου εἰς πανηγυρισμὸν τῆς εὐαγγελιζομένης Κρητικῆς ἐλευθερίας.

Καὶ περὶ μὲν τοῦ καθαρῶς Κρητικοῦ μνημείου τοῦ ἀρχιμανδρίτου Ξηρουχάκη προσεχῶς, νῦν δὲ προτάσσομεν ὀλίγα περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Βασιλικοῦ, ἀμφότεροι γὰρ Ἕλληνες τὴν ψυχὴν καὶ συλλειτουργοὶ τοῦ Ὑψίστου, ambo Arcades, ὥς λέγει ὁ Βιργίλιος.

Τὸ σύγγραμμα τούτου (1), καίτοι μὴ συνδεόμενον ἀμέσως πρὸς τὴν Κρητικὴν ἱστορίαν, ἔχει οὐδὲν ἥττον σχέσιν πρὸς ταύτην ἕνεκα τοῦ μετὰ τῆς νησιωτικῆς ἐπαναστάσεως ἀναστατώσαντος τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν ζητήματος περὶ τῆς κοινῆς καὶ γραφομένης ἡμῶν γλώσσης, μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι τὸν μὲν Κρητικὸν ἀγῶνα ἡρωϊκῶς διεξήγαγον τὰ κατὰ τῶν Τούρκων ἐκκενούμενα Ἑλληνικὰ πυροβόλα, τὸ δὲ γλωσσικὸν ζήτημα ὑπούλως ὑποκινήθην, ἀποβαλὸν δ' ἀμέσως τὸ γλωσσικὸν προσωπεῖον παρέστη ὡς καθαρὰ ἐκκλησιαστικὴ αἵρεσιολογία, καὶ οὕτω προσλαβὼν τὸν χαρακτῆρα ὀχλικῶν διαδηλώσεων ἐπροκάλεσεν ἐνόπλους διαπληκτισμοὺς τοὺς ὁποίους ἔρρανεν ἄφθονον αἷμα ἀθῶων θυμάτων καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέφερε καὶ αὐτὴν τὴν καθαίρεσιν τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν εὐλόγως ὑποπτευθέντος ὡς μυστικοῦ ὑποκινήτου τῆς ἐκχυδαίσεως τῶν Ἱερῶν Γραφῶν.

(1) Κανέλλου Σπανοῦ γραμματικὴ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης καὶ Παχωμίου Ρουσάνου κατὰ χυδαῖζόντων καὶ αἰρετικῶν. Ἐν Τεργέστη τύποις τοῦ Αὐστριακοῦ Λόυδ 1908 8^ο σελ. 158.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ Κρήτη ἀπαξάπασα διὰ τῶν ἐφημερίδων, τῆς Βουλῆς καὶ τῆς ἐπισήμου διοικητικῆς γλώσσης ἐκηρύχθη ἀπ' ἀρχῆς ἐχθρὰ τῶν Λιάρων τούτων (1), ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς παρ' ἡμῖν γλωσσολογικῆς ἐπιστήμης ὁ Γ. Χατζιδάκις, Κρῆς ὁμοίως, πρῶτος ἀνέλαβε καὶ θριαμβευτικῶς διεξήγαγε τὸν τοσοῦτον τιμήσαντα τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα ἀγῶνα.

Οἱ ἀμαθεῖς οὗτοι πρόμαχοι τῆς γλωσσικῆς αἰρεσιολογίας, ἀγνοοῦντες τὴν παλαιὰν τοῦ ζητήματος ἱστορίαν καὶ τὰ κατὰ καιροὺς δημοσιευθέντα καὶ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀφορισθέντα καὶ καέντα βιβλία τὰ ἐν Ρώμῃ, Ἀμστελοδάμῳ, Γενεύῃ, Λονδίῳ, Μελίτῃ καὶ Κερκύρῃ ὑπὸ τῶν προπαγανδῶν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἐκδεδομένα, διότι Παπισταί, Λουθηρανοί, Καλβινισταί καὶ Πανσλαυῖσταί ἓνα καὶ κύριον σκοπὸν ἐπεδίωξαν, τὴν ἀκύρωσιν καὶ ἀπαρχαίωσιν τῆς Ἑλληνικῆς κοινῆς γλώσσης ἐν ἣ συνετάχθησαν καὶ ἀναγινώσκονται τὰ ἱερὰ βιβλία, ἵνα οὕτως ἀποδειχθῇ ὅτι οὐδεμία τῶν νῦν ὑφισταμένων ἐκκλησιῶν νοεῖ τὸ πρωτότυπον Ἑλληνικὸν κείμενον, ἢ τὰς διδαχὰς τῶν θεμελιωτῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ Πατέρων, ἐπομένως οἱ πατριαρχικοὶ θρόνοι τῶν Ἱεροσολύμων, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας οὐδὲν ἔχουσι προνόμιον καὶ δικαίωμα ἐπὶ τῆς διαδοχῆς τῶν ἱδρυτῶν Ἀποστόλων, ἀλλὰ πάντες οἱ θρόνοι οὗτοι δύνανται ἄνευ ἐκκλησιαστικῆς τινος ἀντιρρήσεως νὰ καταληφθῶσιν ὑπὸ λατινοφώνων, γερμανοφώνων καὶ σλαυοφώνων πατριαρχῶν (τοῦτο μάλιστα

(1) Πρῶτος ὁ μακαρίτης Κωνσταντῖνος Λομβάρδος ἀπεκάλεσεν οὕτως ἐν ἔτει 1888 τοὺς τότε παρουσιασθέντας χυδαῖστὰς ἐν ἐπιστολῇ διακοινωθείσῃ εἰς τὸν μακαρίτην Αἰμίλιον Legrand. Οὗτος ἀγνοῶν τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῆς δημοτικῆς φράσεως ἀνήγαγεν εἰς τὴν τῶν γνωστῶν γάλλων νεωτεριστῶν, Chevelus, μεταφρασθέντων εἰς Μαλλιάρους. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι τοῦτο σημαίνει καὶ ὁ Λιάρος, ἐκ συγχοπῆς τοῦ Μαλλιάρους, ὡς καὶ λιάρρα ἡ μαλλιάρη τῶν χωρικῶν κάπα. Ἀλλ' ὁ Λιάρος τῆς δημοτικῆς παραδόσεως δὲν σημαίνει ὡς ὁ γάλλος Chevelu τὸν γλωσσικὸν ἀναμορφωτὴν, ἀλλ' αὐτὸν τὸν ἀγροῖκον. τὸν ἀγράμματον, τὸν ἄλλως λεγόμενον βλάχον, ἢ ὡς ἔγραφον οἱ Βυζαντινοὶ Βράχον, τὸν Βουνήσιον Οὕτω καὶ αὐτὴ ἡ Ρωμουνικὴ γλῶσσα καλεῖται ἐτι ὑπ' αὐτῶν τῶν Ρωμούνων *limba muntana* = βουνήσια γλῶσσα. Ἐπὶ τῆς Ἀναγεννήσεως οἱ πρὸς τὸν ἐλληνισμὸν καλούμενον τότε ἀνθρωπισμὸν (*humanismus*), λατινίζοντες ἀτίπαλοι ἐκαλοῦντο *Valahi* (Βλάχοι) ὅπερ ἀγνοεῖ ὁ ἱστορικὸς τῆς Φλωρεντίας Perrens, ἐνῷ ἂν ἐγίνωσκε τὴν Ἑλληνικὴν παροιμίαν «ἄνθρωπος ἀγράμματος ξύλον ἀπελέκητον», θὰ ἐνόει πως τὴν πρὸς τὸν *humanismus* διάκρισιν τοῦ Βλάχου, ἦτοι τοῦ παρ' ἡμῖν Λιάρου.

ρητῶς ἐκήρυξεν ὁ στρατηγὸς Ἰγνάτιεφ καὶ οἱ περὶ αὐτὸν πανσλαυϊσταὶ ἐπὶ τούτῳ ἰδρύσαντες καὶ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντίπαλον τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου Βουλγαρικὴν ἐξαρχίαν καὶ ἐξαραβίσαντες τὸ εἰς αὐτοὺς ἐπὶ χρήμασιν ἐκχωρηθὲν πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας), οἱ κύριοι οὗτοι Διάροι, λέγω, ἀμαθεῖς τῆς τε ἱστορίας καὶ τῆς ἀληθοῦς τῶν Ἑλλήνων κοινῆς γλώσσης, λαβόντες μόνον ὑπογραμμὸν τὴν φραγκορωμαϊκὴν γραμματικὴν τοῦ καπουτσίνου Σομαβέρα ἐμόρφωσαν κατ' αὐτὴν τερατῶδές τι ἰδίωμα, καὶ τὸ χεῖριστον ἐκάλεσαν τὸ Φραγκολεβαντίνικον τοῦτο ἐξάμβλωμα δημοτικὴν γλῶσσαν προγεγραμμένην δῆθεν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ βασιλείῳ, ἐνῶ παρ' ἡμῖν οὐδέποτε γλωσσικὸν ζήτημα ἀνεφάνη ἐν τοῖς σχολείοις, τοῖς δικαστηρίοις, ταῖς βουλαῖς καὶ τῇ διοικήσει, καὶ μάλιστα οὐδέποτε παρεκωλύθη ἐν τῇ ποιήσει ἡ χρῆσις καὶ τῆς δημοτικῆς γλώσσης, ὡς διακηρύττουσιν οἱ ἀμουςότατοι οὗτοι στιχοπλόκοι εἰς δικαιολόγησιν τῆς ποιητικῆς αὐτῶν στερώσεως, αὐτοὶ δὲ οἱ ἀληθεῖς θιασῶται τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, ὡς ὁ Βαλαωρίτης, ὁ Πολυλᾶς, ὁ Μαυρογιάννης ἀγορεύοντες ἐν τῇ Βουλῇ οὐδέποτε ὠνειρεύθησαν νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ δημοτικὸν ἰδίωμα, ὡς καὶ ὁ Mistral καὶ τόσοι ἄλλοι ἐν παντὶ ἔθνει οὐδέποτε διανοήθησαν νὰ ἐπιβάλλωσι τὸ ἐν τῇ ποιήσει δημοτικὸν αὐτῶν ἰδίωμα ὡς ἐπίσημον γλῶσσαν τοῦ κράτους τοῦ ὁποίου εἰσὶ πιστοὶ ὑπήκοοι καὶ πανθομολογούμενον σέμνωμα. Ἀνεκτικώτεροι καὶ γενναιώτεροι μάλιστα τῶν σημερινῶν ἀνθρώπων οἱ παλαιοὶ καὶ μεγάλοι ἀντιπρόσωποι τῆς κοινῆς ἡμῶν γλώσσης, οἱ Ἀττικοὶ δραματικοί, οὐ μόνον δὲν ἐπολέμησαν τὰς ἄλλας διαλέκτους, ὡς τὴν Δωρικὴν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἐπειράθησαν τὸν ἐξευγενισμόν αὐτῆς εἰσαγαγόντες εἰς τὰ χορικὰ αὐτῶν ᾄσματα. Τούτους μιμούμενοι καὶ οἱ παρ' ἡμῖν χυδαίζοντες ὤφειλον γράφοντες δράματα ἢ κωμωδίας νὰ παρεισάγωσιν ἐπεισοδιακῶς καὶ τὴν ἀληθῆ δημοτικὴν διάλεκτον, διότι πολλάκις ἐκ χορικοῦ ᾄσματος ἢ καὶ ἀπλῆς δημοτικῆς λέξεως καταλλήλως παρεντεθειμένης ἐξαρτᾶται αὐτὴ ἡ ἐπιτυχία τοῦ δράματος. Ἡ Βαβυλωνία τοῦ μακαρίτου Βυζαντίου ὀφείλει τὴν ἀθανασίαν αὐτῆς οὐχὶ εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν παρεντιθεμένων ἰδιωμάτων, ἀλλ' εἰς τὴν γνωστὴν παρανόησιν μιᾶς δημοτικῆς λέξεως, ἀποτελούσης τὴν κατακλειδὰ τοῦ δράματος. Οἱ παρ' ἡμῖν ἐμπαίζοντες τοὺς βυζαντινοὺς φέρουσιν εἰς τὸ μέσον τὸν Θεόδωρον Πρόδρομον ὡς τύπον σχολαστικότητος· καὶ ὁμῶς ὁ πολυμαθέστατος ἐκεῖνος στιχοур-

γὸς ἀπέτεινε πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας καὶ δημοτικούς στίχους εἰς οὓς ὀφείλει τὴν τότε καὶ νῦν φήμην αὐτοῦ. Ἀφοῦ δ' ἡ νεωτέρα Ἑλλάς δὲν ἀπέκτησεν Εὐριπίδας καὶ Ἀριστοφάνας, ἅς ἀρκεσθῶμεν εἰς τὸν Πρόδρομον ἀναμιγνύοντες εἰς τὰ καθαρὰ στιχουργήματα καὶ τινὰ ἐκλεκτὰ τῆς ἀληθοῦς δημοτικῆς γλώσσης ἄνθη, ἐπιρραίνοντες ὁμῶς ταῦτα τῇ χειρὶ καὶ οὐχὶ τῷ καλάθῳ, ἄλλως θὰ σαπῶσι θνησιγενεῖς, ὥς ὁ αὐτοκληθεὶς Εὐριπίδης Βερναρδάκης μὲ τὰ σχολαστικά του αἰδαλέα κύματα, ἀελλοπτέρυγος θύελλα, ἀπορρῶγες αἰγίλωπες», καὶ ὁ Καρύδης Ἀριστοφάνης, τοῦ ὁποίου εἰς καὶ μόνος στίχος ἐπέζησε «Καὶ ὁ δεῖνας καὶ ὁ τάδες...»

Οἱ παλαιοὶ καὶ αἰρετικοὶ τῶν χυδαῖστων τούτων διδάσκαλοι ἦσαν τοῦλάχιστον λογικώτεροι προσβαλόντες ἀμέσως αὐτὸ τὸ Ἑλληνικὸν ἀλφάβητον καὶ ἀντικαστήσαντες τὰ ἡμέτερα γράμματα διὰ τῶν λατινικῶν· τοιαῦτα βιβλία κυκλοφοροῦσιν ἔτι παρὰ τοῖς Φραγκολεβαντίνοις. Ἀλλ' ὁ ἀγαθὸς Σομαθέρας τὸν ὁποῖον οἱ νῦν ἄνθρωποι θέλουσιν ἀναδείξωσι νέον Ζηνόδοτον οὐδέποτε ὠνειρεύθη τοιαύτην πανελλήνιον δόξαν, ἐξ ἐναντίας μετριοφρόνως λέγει ὅτι «ἔβαλε 'ς τὸ στάμπο τὴ γραμματικά του διὰ τὰ εὐγενέα τῆς Πόλης σχολιαρόπουλα».

Ὁ ἀρχιμανδρίτης Βασιλικὸς ἀντιγράψας ἐκ τῆς ἐν Βενετίᾳ βιβλιοθήκης τοῦ ἀγίου Μάρκου τὴν γραμματικὴν τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης δημοσιεύει μετὰ προλεγομένων ἱστορικῶν ἐν οἷς σαφῶς καὶ πολυμαθῶς ἐξετάζει τὸ ζήτημα. Τὴν γραμματικὴν ταύτην συνέταξεν ὁ Πελοποννήσιος Κανέλλος Σπανός, διατρίβων τότε ἐν Φλωρεντίᾳ, κατ' ἀπαίτησιν τοῦ διασήμου ἑλληνιστοῦ καὶ ἱατροῦ Ἀντωνίου Cocchi, ἐκδότου τῶν Ἑλλήνων χειρουργῶν καὶ μυθιστοριογράφων. Καὶ ἡ μὲν δημοσιευομένη εἶνε ἐπιτομὴ ἐτέρας μεγάλης γραμματικῆς εἰς ἣν παραπέμπει, εὐχῆς δ' ἔργον θὰ ᾖ ἡ ἀνακάλυψις καὶ δημοσίευσις καὶ ταύτης, διότι ὁ συγγραφεὺς ἦν πολυμαθὴς λόγιος ἄριστα γινώσκων τὸ θέμα. Ἐν προλεγομένοις τῆς νῦν ἐκδοθείσης συνόψεως ὁ Σπανὸς ἐπιτροχάδην τὸ ζήτημα πραγματευόμενος λέγει: «Ἡ σημερινὴ Ἑλληνικὴ κοινὴ γλῶσσα ἐστὶν ἡ παλαιὰ ἐκείνη Ἑλληνικὴ ἡ ἐπὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους τῶν φιλοσόφων φωνουμένη, διασωζομένη τῇ διηνεκεῖ παραδόσει ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ ἀλλαχοῦ μέχρι τῆς σήμερον, διάφορος ἐκείνης οὐ μόνον τῷ χρόνῳ ἀλλὰ καὶ ἄλλοις τισὶ περιστατικοῖς ἐξ ἀμελείας τῶν διαλεγόμενων αὐτὴν Ἑλλή-

νων καὶ ἐκ δουλείας καὶ μετοικίας καὶ ἐθνομιγίας μᾶλλον ἥπερ ἐκ διανοίας καὶ συνθήκης τεχνικῆς, ὡς ἡ ἀρχαία τοιαύτη συναρμοσθεῖσα καὶ συστᾶσα ὥς ἐστι· τὴν δοκοῦσαν ἀρετὴν τοῦ ἐλληνικοῦ λόγου καὶ τῶν μερῶν αὐτοῦ μόνον ἔθει ἀμαθῶν ἀνθρώπων διώκουσα, τοὔτέστι τὴν φαινομένην εἶτ' οὖν συνήθη αὐτῇ σαφήνειαν, συντομίαν τε καὶ εὐφωνίαν ἀσπαζομένη, καὶ πρὸς αὐτὰς αἰεὶ τὰς μὴ φαινομένας τοιαύτας ἐλκύουσα, ἐπὶ τὸ Ἰονικώτερον ρέπουσα τὸ πλεόν, ὕστερον δὲ καὶ κατὰ μίμησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ποιητικῆς λεγομένης ἀδείας ποικιλωτέρα καταστᾶσα ὥσπερ ἡ πάλαι ποιητικὴ. Καὶ ταύτης ἡ μὲν ἐστὶν ἐλληνικωτέρα καὶ εὐγενεστέρα, καθάπερ ἡ γραφομένη ἐν τοῖς κοινοῖς βιβλίοις, ἡ τε ἐν τῇ Ἑλλάδι φωνουμένη καὶ ἡ τῶν εὐγενεστέρων τε καὶ ἀξιωματικωτέρων ἀνδρῶν, ἡ δὲ ἐστὶν ἐθνικωτέρα καὶ μιζοβάρβαρος, καθάπερ ἡ ἄγραφος καὶ δημωδεστέρα, ἡ τε τουρκογείτων καὶ φραγκογείτων φωνὴ ἡ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος ὑπάρχουσα».

Καλῶς ποιῶν ὁ Βασιλικὸς ἀνεδημοσίευσεν καὶ τὴν περιώνυμον κατὰ τῶν χυδαῖζόντων πραγματείαν τοῦ πολυμαθοῦς φιλολόγου καὶ θεολόγου Παχωμίου τοῦ Ρουσάνου ὡς καὶ τὴν κατὰ τῶν Καρτανιτῶν αἰρετικῶν μακρὰν συγγραφὴν τοῦ αὐτοῦ Ζακυνθίου. ἐξ ἧς μόνον τρεῖς ἐκ τοῦ προοιμίου λέξεις ἐδημοσίευσεν ὁ Μουστοξύδης αὐτογνωμόνως ἐπιπροσθεὶς τὸ «καὶ τὰ λοιπὰ».

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν συνόψει περὶ τοῦ ἔργου τοῦ φιλοπόνου τῆς Βενετίας ἀρχιμανδρίτου ὅστις, ἀντὶ νὰ καταναλίσκη τὸν χρόνον αὐτοῦ εἰς ἐκδόσεις ἀγόνων καὶ ἀνουςίων δογματικῶν λόγων, προσήνεγκε διὰ τοῦ συγγράμματός του ἀληθῆ ὑπηρεσίαν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ πρὸ πάντων εἰς τὸ νῦν κακῇ μοίρᾳ πανταχόθεν καταδιωκόμενον ἔθνος καὶ τὴν πρὸς τοῦτο συνδεδεμένην ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Καὶ εἶνε μὲν βέβαιον ὅτι παλαιαὶ ἀμαρτίαι καὶ παχυλὰ λάθη συνετέλεσαν εἰς τὰ σήμερον ἐπικρατοῦντα ἐκκλησιαστικὰ σχίσματα, οὐδὲν ἦττον ὁμως καὶ νῦν ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία θὰ διήρχετο θριαμβευτικῶς τὴν μαστίζουσαν κρίσιν, ἐὰν ἀναμορφοῦσα τὸ ἔτι ἐπικρατοῦν βυζαντινὸν σύστημα τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνατροφῆς ἀνεδείκνυε μιμητὰς καὶ οὐχὶ ἐχθροὺς τοῦ Βασιλείου, τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ Ψελλοῦ, οὐχὶ ἀποτροπιαζομένους καὶ ἀναθεματίζοντας τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν τρεφομένους καὶ ἐξευγενιζομένους, οὕτω δὲ διακρινομένης τῆς αἰρετικῆς πλεκτάνης ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς ἐκπολιτισμοῦ,

θὰ ἐσώζοντο τὰ τε προνόμια καὶ τὰ ἱστορικὰ δικαιώματα τοῦ οἴκου-μενικοῦ θρόνου, ἄνευ τινὸς βλάβης οὐδεμιᾶς ἐθνικότητος, ἀλλὰ δι' αὐ-τῆς τῆς ἀναδείξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ τῶν βαρβαρικῶν ἐρειπίων τὰ ὅποια ἐν στιγμῇ μέθης αὐτῇ ἡ ἐκκλησία ἐπεσώρευσεν, ἄλλοτε μὲν θῦμα χρηματολόγων Φαναριωτῶν, ὅτε δὲ αἰρετικῶν παν-σλαυϊστῶν, νῦν δὲ ἄγνοῶ τίνος. Τὴν διὰ τοῦ ὀρθοδόξου Ἑλληνισμοῦ ἀναγέννησιν τῆς νῦν μαρανθείσης ὀρθοδοξίας ὑποδεικνύουσιν ὡς τὴν τελευταίαν σχεδίαν τῆς σωτηρίας καὶ αὐτοὶ οἱ εἰλικρινέστεροι ἀντιπρό-σωποι τοῦ σλαυϊσμοῦ οἱ μὴ μεθυσθέντες ἐν τῷ γλεύκει τῆς πανσλαυϊ-στικῆς αἰρέσεως· ἀρκοῦμαι παραθέτων τοὺς λόγους τοῦ σεβασμίου μητροπολίτου Βαλίνσκης καὶ Ζιτομερίου Ἀντωνίου, ὅστις συγχαίρων τῷ νῦν πατριάρχῃ Ἰωακείμ ἔγραφεν ἐκ Μόσχας καὶ τὰ ἐξῆς ἐπὶ λέξει δημοσιευθέντα ἐν τῇ α' Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ», ἐπισήμῳ ὀργάνῳ τῶν πατριαρχείων (19 Ἰανουαρίου 1908): «Ὁ Κύριος ἡμῶν ὁ ἐπὶ γῆς γεννηθεὶς, ἐξ Ἰουδαίων, Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων ἐμόρφωσεν ἓνα λαὸν Χριστιανικόν, ὅστις, φεῦ! νῦν ἐκ νέου καταπίπτει καὶ διαλύε-ται εἰς διάφορα στοιχεῖα ξένα πρὸς ἄλληλα κατὰ τὸ μέτρον τῆς πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν ψυχρότητος. Ἡ Ρωσσία ἀπηρχαιώθη καὶ συνταράσσεται. Ἴσως οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, οἱ ὡς φοῖνιξ ἐκ τῆς τέ-φρας ἀναγεννηθέντες, θὰ καλέσωσιν ἡμᾶς ἐκ νέου εἰς τὴν ζωὴν ὡς ἐπὶ τοῦ ἁγίου Βλαδιμήρου».

B.

Τὰ ὡς ἄνω λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Σπανοῦ ὅτι δηλαδή ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατοῦσα κοινὴ γλῶσσα, ἀπλῇ οὖσα συνέχεια τῆς παλαιᾶς τὴν ὁποίαν ἔγραφον ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, φέρουσα ἐλαφρὰ τινα στίγματα τῆς δισχιλιετοῦς περιόδου ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας διῆλθε, δέον νὰ ἐξετασθῇ ἐν τοῖς βιβλίοις καὶ τῷ στόματι τῶν ἀνεπτυγμένων ἀν-θρώπων, οὐχὶ δὲ παρὰ τοῖς ὅλως ἀγγραμμάτοις καὶ ἀγροίοις, ἐπικυ-ροῦνται οὐ μόνον ὑπὸ τῆς ἀπανταχοῦ συνειδήσεως ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἱστο-ρικῶν μαρτυριῶν· τοιαύτη ἐλαλεῖτο ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις ἐν τῇ IB' ἑκατονταετηρίδι ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν βασιλέων ἡ κοινὴ ὑπὸ τῶν μετασχόντων παιδείας τινὸς καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀμαθοῦς ὄχλου ἔχοντος ἀνάγκην μικρῶν τινῶν ἐπεξηγήσεων, ὡς σημειοῖ ὁ ἐρμηνευτὴς τοῦ

Ἀριστοτέλους. «Καὶ τὰ ὀνόματα καὶ αἱ λέξεις οἰκεῖται ὀφείλουσιν εἶναι ἐκάστου τῇ ἀξίᾳ· ἄλλα γὰρ ὀνόματά εἰσιν οἰκεῖα τῷ ἀγροίκῳ καὶ ἄλλα οἰκεῖα τῷ πεπαιδευμένῳ, ἥτοι τῷ σοφῷ» (1). Τοιαύτη ἦν καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κοινὴ καὶ ἀγροῖκος, ὡς δῆλον ἐκ τῶν γραπτῶν μνημείων καὶ τῶν κραυγῶν ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ τῶν δῆμων.

Ἄλλ' οἱ Λιάροι ψελλίζοντες τὸ ἐν τῇ λατινικῇ γλώσσῃ πάθημα ἰσχυρίζονται ὅτι, ὡς ἐκείνη ἀπηρχαιώθη καὶ ἐλησμονήθη ἐν τῇ βαρβαρικῇ ἐπιδρομῇ, ἐκ δὲ τῆς μίξεως διαφόρων ἑτερογλώσσων λαῶν προῆλθον τὰ νῦν λεγόμενα νεολατινικὰ ἰδιώματα, οὕτω κατ'ἀναλογίαν συνέβη καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ. Ἄλλ' ἐν Ἑλλάδι οὔτε βαρβαρικὴ τοιαύτη ἐπιδρομὴ μνημονεύεται, οὔτε ξένοι λαοὶ μονίμως ἐγκατέστησαν, μόνη δὲ ἡ βάρβαρος φαντασία σλαυωνήτων τινῶν Γερμανῶν ἐμόρφωσε τὸν ἀνόητον μῦθον περὶ εἰσβολῆς Ἀβάρων (τοὺς ὁποίους καὶ αὐτοὶ οἱ δῆθεν γλωσσολογοὶ ἀγνοοῦσιν εἰς τίνα φυλὴν νὰ κατατάξωσιν) εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἄλλ' ἂν συγκαταβατικῶς δεχθῶμεν τὸν Ἀβαρικὸν μῦθον, ἐπ' αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς βαρβαρικῆς ταύτης εἰσβολῆς, ἐγράφη καὶ περιῆλθεν ἡμῖν εἰς πέντε διαφοροὺς κώδικας, μέγα γλωσσικὸν μνημεῖον, συντεθὲν ἐν αὐτῇ τῇ Ἀρκαδίᾳ, ὡς λέγει, κυκλοφορῆσαν δ' ἐν Βυζαντίῳ καὶ Κρήτῃ, ὡς δηλοῦσιν αἱ ἐν τέλει σημειώσεις, ἀντιπροσωπεῦον δὲ πιστότατα αὐτὴν τὴν τότε ἀπανταχοῦ τοῦ ἑλληνισμοῦ γραφομένην καὶ λαλουμένην κοινήν γλῶσσαν. Εἰς τὸ μέγα τοῦτο γλωσσικὸν τῶν Ἑλλήνων μνημεῖον οὐδὲ μία ξένη λέξις ἀπαντᾷ! Ἄλλ' ἐνῷ τὸ βιβλίον τοῦτο ἐκυκλοφόρει ἐν Κύπρῳ πρὸ τῶν σταυροφοριῶν, μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων κατοχὴν τῆς νήσου οἱ βασιλεῖς Λουζινιάναι ἐκ παπικῶν βλέψεων κηρύξαντες ἀμείλικτον πόλεμον κατὰ τῆς κοινῆς, ὠνειρεύθησαν ἵνα ἐπιβάλλωσιν ὡς ἐπίσημον γλῶσσαν τοῦ βασιλείου αὐτὴν τὴν χυδαίαν διάλεκτον ἀνάμικτον πρὸς λατινικὰς καὶ ἄλλας βαρβαρικὰς λέξεις, δηλαδὴ αὐτὸ τὸ ὕστερον ἐπονομασθὲν φραγκορρωμαϊκὸν ἰδίωμα, καταργήσαντες ἐπίτηδες καὶ τόνους καὶ ὀρθογραφίαν, καὶ ἐπὶ τέλους ἀντικαταστήσαντες καὶ αὐτὰ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα διὰ λατινικῶν. Εἰς τὸ ἐλεεινὸν τοῦτο ἐξάμβλωμα

(1) Ὡς γνωστὸν ὁ Χωνιάτης ἐπικρίνει τοὺς Ἀθηναίους, ὡς μὴ νοοῦντας τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ· ἀλλὰ ταύτην, ὅπως ἐπιτετηδευμένην ἐπὶ τὸ ἀρχαϊκώτερον, οὐδ' αὐτοὶ οἱ σύγχρονοι βυζαντινοὶ λόγιοι ἐνόουν, ἀποκαλοῦντες βορβορώδη· βλ. τὸ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Νικήτα ἐπίγραμμα.

ἐγράφησαν καὶ νόμοι καὶ χρονογράφοι, καὶ βασιλικά διατάγματα. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους μετ' ἐπίμονον προσπάθειαν δύο ἑκατονταετηρίδων οἱ φραγκοκύπριοι γενόμενοι καταγέλαστοι ἀπανταχοῦ τῆς Ἀνατολῆς ὡμολόγησαν τὴν παλαιὰν πλάνην γράφοντες ἀπῆραν τὸν τόπον οἱ Λαζιανιάδες καὶ ἀπὸ τότε ἀρκέσαν νὰ μανθάνουν φράγκικα, καὶ ἔβαρβαρίσαν τὰ ρωμαῖκα, ὡς γοῖον καὶ σήμερον καὶ γράφομεν φράγκικα καὶ ρωμαῖκα, ὅτι εἰς τὸν κόσμον δὲν ἤξέρουν ἔντα συντυχάνομεν».

Τὸ περίεργον δὲ ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλη Ἐκκλησία ἐθεώρησε τὴν γλωσσικὴν καινοτομίαν τῶν Κυπρίων ὡς τὴν μεγίστην τῶν αἱρέσεων· διότι ὅταν ἐπὶ τῶν τελευταίων τοῦ Βυζαντίου χρόνων ἡ Κύπρος προέτεινε τὴν εἰς τὸ πατριαρχεῖον ὑποταγήν, ὁ Κρῆς Ἰωσήφ Βρυέννιος, ὁ διδάσκαλος τοῦ Μάρκου τοῦ Ἐφέσου, διὰ μακρᾶς ἐκθέσεως δημοσιευθείσης ὑπὸ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως ἀπέτρεψε τὴν ἔνωσιν τῶν ἀλλογλώσσων τούτων Φραγκορρωμαίων.

Ἄλλ' οὐδαμοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς ὁ κατὰ τῆς κοινῆς γλώσσης πόλεμος ἐκηρύχθη ἀγριώτερον ἢ ἐπὶ τῶν Βενετῶν ἐν Κρήτῃ· τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπανταχοῦ ἐκλείσθησαν καὶ μόνον τὸ λατινικὸν καὶ βενετικὸν ἀνεγνωρίσθησαν ὡς νόμιμα ἰδιώματα· τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα, ἡ διαδικασία, καὶ ἰδίᾳ τὰ ἰδιωτικὰ συμβόλαια συνετάσσοντο εἰς μόνον τὰ ξενικὰ ταῦτα ἰδιώματα· ἄλλ' ἡ αὐστηρὰ κατὰ τῆς γλώσσης προγραφὴ διήρκεσε μέχρι τῆς τελευταίας ἀνταρσίας τοῦ ἀειμνήστου Γαδανώλη· μετὰ τὴν ἀνάκλησιν τοῦ αἰμοβόρου Μαρίνου Καβάλε γράφοντος ἐπανειλημμένως αὐτοῖς ἡ Κρήτη μισεῖ ἡμᾶς, καὶ πρέπει νὰ παρδοθῇ εἰς ἄλλον κύριον ἐντελῶς κατεστραμμένη», ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀναφαίνεται εἰς τὰ ἐπαρχιακὰ συμβόλαια ἀντὶ τῆς καταρτηθείσης λατινικῆς, καὶ οὐ μόνον οἱ γνήσιοι Κρήτες ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Ἐνετόκρητες μόνον τὴν Ἑλληνικὴν ἐλάλουν καὶ ἔγραφον. Οὕτως εἰς συμβόλαια τῆς ΙΕ' καὶ ΙΣΤ' ἑκατονταετηρίδος φέρονται ὁλόγραφοι ἀποδείξεις Ἐνετῶν ὅπως ἐξελληνισμένων, ὡς ἡ ἐξῆς: Eparalava ego Polo Querini apo essena to misser Zorzi Avonal tu pote Domenego ton anipsomu iperpira ecato eudhominda apo conto ista ducata ecato pente opu mu ghrostis os fenete me instrumento. (Ἐπαράλαβα ἐγὼ Πόλο Κουερίνη ἀπὸ ἐσένα τὸ μισέρ Ζόρζη Ἀβονάλ τοῦ ποτὲ Δομένεγο τὸν ἀνεψιό μου ὑπέρπυρα ἑκατὸ ἐβδομήντα ἀπὸ κόντο εἰς τὰ δουκᾶτα ἑκατὸ πέντε ὅπου μοῦ χρωστεῖς, ὡς

φαίνεται μὲ ἰστρουμέντο.) Ἄλλο συμβόλαιον μνημονεύει τιμαριοῦχον Ἐνετόκρητα ὅλως ἀγγράμματον ὑπογραφόμενον διὰ τοῦ Ἑλλήνος δούλου του : *Dia ton archo Dandolo simadevi o copegliaris tu Michalis Dafnomilis*. (Διὰ τὸν ἄρχον Δάνδολον σημαδεύει ὁ κοπελιάρης του Μιχάλης Δαφνοφιίλης). Τὸ περιεργότερον δὲ ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀραβόκρητες (Μουρτᾶτοι) φέρουσιν Ἑλληνικώτατα ὀνόματα ὡς Δαρεῖος Μουσταφάκης, Διομήδης Μεμετάκης.

Ὡς γνωστὸν ὁ αὐτὸς περὶ γλώσσης ἀγὼν ἐπικρατεῖ καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ, τῶν Ἀγγλων διατηρησάντων διὰ τοὺς αὐτοὺς ἐγωῖστικoὺς σκοποὺς τὸ ἐνετικὸν ἰδίωμα. Ἐντεῦθεν δ' εὐεξήγητον πῶς οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑπτανησίων, ὡς ὁ Τερτσέτης, ὁ Μουστοξύδης, ὁ Μανούσος καὶ τόσοι ἄλλοι ἀγνοοῦντες τὴν ἐν τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι γραφομένην κοινὴν ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τῆς φραγκορρωμαϊκῆς. Εἶνε δὲ σημειώσεως ἄξιον ὅτι πολλοὶ τῶν χυδαῖστων τούτων ἡρώων τῆς Βαβυλωνίας ἐπεκαλέσθησαν καὶ τὴν συμμαχίαν Ἰταλῶν τινῶν ἀγνοούντων καὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὸ προκείμενον θέμα, οὕτω δὲ καὶ πάλιν μετετράπη ὁ ἀγὼν ἐκ τοπικοῦ εἰς ἰταλικὸν ζήτημα, καὶ ἐν τῇ ἰταλικῇ βουλῇ ἠκούσθησαν θνησιγενεῖς τινες φλυαρίαι περὶ ἰταλικῶν δικαιωμάτων ἐπὶ τῆς Ἑλληνικωτάτης ἰδίως Κερκύρας. Πάντες γινώσκουσι τὸ κατὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τῆς γλώσσης αὐτῶν βλάβημον σύνταγμα τοῦ ὑπεριταλίζοντος Δαλματοῦ Νικολάου Τομαζαίου (Scintille) τὸν ἐνθουσιάσαντα χυδαῖστήν τινα ἔμπορον τοῦ Λονδίνου εἰς συγγραφὴν ποιητικῆς σατίρας κατὰ τῶν Ἀρχαίων, μεταφρασθεῖσαν γερμανιστὶ ὑπὸ τοῦ φιλέλληρος Ellissen, οὐχὶ ἀσπαζομένου τὰς ἐν τῷ στιχοῦργήματι ἀνοήτους ιδέας ἀλλ' εἰς ἀπλὴν διακωμώδησιν αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων χυδαῖστων, ἐν τῇ ἀπογνώσει καὶ τῇ ἀμαθείᾳ αὐτῶν διασυρόντων ἱερὰ ὀνόματα τὰ ὅποια σύμπας ὁ πολιτισμὸς γεραίρει καὶ λατρεύει.

Τὰ ἐν Βενετίᾳ διασωθέντα συμβολαιογραφικὰ ἀρχεῖα τῆς Κρήτης ἀποτελούμενα ἐξ ἑκατοντάδων τόμων εἶνε ἡ πολυτιμοτάτη καὶ ἐπισημοτάτη τῶν πηγῶν εἰς κριτικὴν μελέτην τῶν διαφορῶν φάσεων τοῦ γραφομένου καὶ λαλουμένου γλωσσικοῦ ἰδιώματος. Ἐν τούτοις πρόχειρον ὁδηγὸν εἰς ἐξερεύνησιν τοῦ Κρητικοῦ ἰδιώματος παρέχουσιν αἱ νῦν ὑπὸ τοῦ Κρητὸς ἀρχιμανδρίτου ἐκδιδόμεναι δύο μεγάλαι στιχη-

ραὶ διηγήσεις περὶ τοῦ τελευταίου ἐν τῇ νήσῳ μεταξὺ Βενετῶν καὶ Τούρκων πολέμου (1645—1669) (1).

Περὶ τοῦ πολυθρυλλήτου τούτου πολέμου ἐγράφησαν πλεῖστα ὑπὸ τῶν Κρητῶν πεζὰ καὶ ἔμμετρα πονήματα ἄριστα ἐξεικονίζοντα τὸν τότε ἐπικρατοῦντα ἐν Κρήτῃ γλωσσικὸν κυκεῶνα. Ὁ Ἀθανάσιος Σκληρὸς ἀρχίατρος τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ, ἔψαλλε τοῦτον εἰς ἀρχαίους ἡρωϊκοὺς στίχους, ἐν οἷς φαίνεται ζηλώσας τὸν Ἀλεξανδρινὸν Λυκόφρονα. Ὁ συνταγματάρχης Μόρμορης ἀφηγήθη τοῦτον εἰς τὸ ἐνετικὸν ἰδίωμα. Ὁ Ἀνθίμος Διακρούσης, ἱερεὺς Κεφαλλήν ἐπὶ πολὺ διατρίψας εἰς Κρήτην καὶ αὐτόπτης τῆς ἀλώσεως τῆς Ρεθύμνης, ἐθρήνησε τὴν καταστροφὴν ἐν γλώσσῃ Κρητικῇ ἀλλ' οὔση ὁμοίᾳ πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Ἰονίων λαλουμένην κοινήν. Ἀλλὰ τὸ μεγαλύτερον ποίημα, ἐκ πλεόν τῶν 12000 στίχων, συνετέθη ὑπὸ ἀληθοῦς Κρητός, τοῦ Ρεθυμνίου Μαρίνου Ζάνου, μάρτυρος αὐτόπτου ὅλου τοῦ μεγάλου ἐκείνου δράματος, διότι ὡς ἀληθὲς δράμα ἐξιστορεῖ τὸν ἀγῶνα ὁ ποιητὴς ὅστις φαίνεται εἰς τῶν τελευταίων ἀντιπροσώπων τοῦ ἐν τῇ νήσῳ καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πολέμου ἀκμάζοντος Ἑλληνικοῦ θεάτρου, ὡς δηλοῦται ἐκ τε τῆς δραματικῆς πλοκῆς καὶ ἰδίᾳ ἐξ ὁλοκλήρων φράσεων ἐπὶ λέξει ἀντιγραφόμενων ἐκ τῶν τότε παρισταμένων δραμάτων τοῦ Γίπαρη, τῆς Ἐρωφίλης κλπ.

«Ὁ μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ Τούρκων μετ' ἴσου ἡρωϊσμοῦ καὶ πεισμονῆς διεξαχθεὶς εἰκοσιπενταετὴς πόλεμος ἀποτελεῖ τὸ ἀξιολογώτατον γεγονός ἐν τῇ ΙΖ' ἑκατονταετηρίδι τῆς Γενικῆς Ἱστορίας, τὸ συντελέσαν τὴν παρακμὴν καὶ αὐτὴν τὴν ἐξάλειψιν δύο κραταιῶν δυνάμεων, ἐπὶ δύο ὅλας ἑκατονταετηρίδας διεκδικουσῶν τὴν θαλασσοκρατίαν τῆς Μεσογείου. Εἰς τὴν μεγάλην ταύτην μονομαχίαν παρέστη θεατὴς καὶ συνεργὸς ἀπασα ἡ Ἰσλαμικὴ Ἀσία καὶ Ἀφρική καὶ ἡ Χριστιανικὴ Εὐρώπη· ἀλλ' ἐπὶ τέλους μετὰ μυριονέκρους μάχας καὶ ἀνάδειξιν ἡρωϊκῶν ἀνδραγαθιῶν, ἐκ τῶν ἐρειπίων τῆς αἰμοφύρτου καὶ ὑπὸ τῆς πυρίτιδος ὑπονομευθείσης καὶ ἀνατιναχθείσης Κρήτης, ἐξῆλθον ἀμφοτέρω οἱ γίγαντες παλαισταὶ ἡκρωτηριασμένοι καὶ ἐτοιμοθάνατοι, ἐφ'

(1) Ὁ Κρητικὸς πόλεμος (1645—1669), ἡ συλλογὴ τῶν Ἑλληνικῶν ποιημάτων Ἀνθίμου Διακρούση καὶ Μαρίνου Ζάνου συλλεγέντων καὶ ἐκδιδομένων ὑπὸ τοῦ ἀρχιμ. Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη. Ἐν Τεργέστῃ 1908, τύποις τοῦ Αὐστριακοῦ Λόγδ, 8, σελ. 638.

ὧν προσηκόντως δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ παλαιὰ παροιμία ἀκλαίει ὁ νικηθεὶς, ὁ δὲ νικήσας ἀπόλωλε».

Οὕτω προλογιζόμενος ὁ πολυμαθὴς ἀρχιμανδρίτης ἐπιφέρει ὅτι ἀπερὶ τοῦ πολέμου τούτου ἐγράφησαν τοσαῦτα ἱστορικὰ καὶ πρὸ πάντων ποιητικὰ ἔργα ἐν ἀπάσαις ταῖς γλώσσαις, ὥστε ταῦτα ἀποτελοῦσιν ἰδίαν φιλολογίαν, ἔργα ὁμῶς ἐν συνόλῳ ταπεινὰ καὶ ἀκριβῶς ἐξεικονίζοντα τὴν ἀποκρυστάλλωσιν τοῦ ὑπαγορεύσαντος χριστιανικοῦ αἰσθήματος· διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ αὐτοὶ οἱ μάλιστα συντελέσαντες εἰς τὸν ἀριθμητικὸν πλουτισμὸν τῆς πολυγλώττου ταύτης λογοτεχνίας τοῦ Κρητικοῦ πολέμου, περιφρονοῦντες ταῦτα, ἀρκοῦνται εἰς εὐφημον μόνον μνείαν τοῦ ἡμετέρου Ζάνε, ὡς ἀποτελοῦντος τὸ μᾶλλον εὐπρόσδεκτον νεκρολούλουδον τῆς εἰς τὰ ἐρείπια τῆς Κρήτης πεσούσης χαίτης τοῦ Ἑνετικοῦ λέοντος».

Τὰ νῦν ἐκδιδόμενα περὶ τοῦ Κρητικοῦ πολέμου σύγχρονα ποιήματα τυπωθέντα ἐν αὐτῇ τῇ διαρκείᾳ τῆς πάλης κατέστησαν τοσοῦτον σπάνια ὥστε δύο μόνον αὐτοτελῆ γινώσκονται ἀντίτυπα τηρούμενα ὡς χειρόγραφα ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ ἁγίου Μάρκου· ἀλλὰ πλὴν τῆς σπανιότητος αὐτῶν τὸ μέγιστον ἐλάττωμά των εἶνε τὰ πειροπληθῆ τυπογραφικὰ ἀμαρτήματα καθιστῶντα ταῦτα εἰς πολλοὺς ἀπρόσιτα. Διὰ τοῦτο οὐ μικρὰ χάρις ὀφείλεται εἰς τὸν Κρῆτα ἀρχιμανδρίτην ἐκθάψαντα καὶ δι' ἐπιμόνου μελέτης ἀνακαθάραντα καὶ παραδόντα ἡμῖν ἀληθῆ κριτικὴν ἑκδοσιν, εἰ καὶ ἐνιαχοῦ ἀνακαλύπτονται τινὰ παροράματα ἀσχημίζοντα τὰ κείμενα. Οὕτως ἐν σελ. 562, στ. 13 λόγου γενομένου περὶ τοῦ σερασκέρου Σαῖν πασᾶ κακῶς γράφεται τὸ νομα ὡσὰν μπασᾶς, ἐν ᾧ προηγουμένως, σελ. 347, καλῶς φέρεται ὁ Σὰν μπασᾶς. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα εἶνε ὅτι διὰ τῆς φιλοπονίας τοῦ Κρητὸς ἀρχιμανδρίτου ἐξῆλθον τῆς ἀφανείας δύο μεγάλα ἱστορικὰ καὶ γλωσσικὰ μνημεῖα, καὶ διὰ τοῦτο ὀφείλεται οὐχὶ ἡ τυχοῦσα χάρις εἰς τὸν ἱερέα πατριώτην ἐορτάζοντα τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος διὰ μνημείου τὸ ὅποιον θὰ ἐτίμα οἰανδῆτινα πλουσίαν εὐρωπαϊκὴν φιλολογίαν.

Ἀλλὰ τὴν ἑκδοσιν πολυτιμοτέραν καθιστῶσι τὰ προταχθέντα προλεγόμενα ἐν οἷς ἐξηγοῦνται οἱ μυστηριώδεις λόγοι τῶν ἀπειραρίθμων τῆς Κρήτης ἐπαναστάσεων κατὰ τῆς Βενετίας, καὶ ἰδίᾳ τὰ μυστηριωδέστερα αἷτια τῶν καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Ἑνετῶν ἐξ αἰσχους ἀποσιωπωμένων αἰτίων τοῦ πολέμου. Πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ Κρῆς ἱστορικὸς θίγων

καὶ τὸ ἀκανθωδέστατον ζήτημα περὶ τῶν ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ τῶν μεσαιωνικῶν χωρῶν μνημονευομένων Γασμούλων εἰς διασάφησιν τῶν οἰκίων ἀνωφελῶς ἐξηντλήθη ἡ σοφία τῶν ξένων μεσαιωνολόγων καὶ τὴν παρ' ἡμῖν ἀντιγραφῆν, θριαμβευτικῶς ἐρμηνεύει τὴν λέξιν Γασμούλος ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Μιγὰς Μοῦλος κατ' ἀποκοπὴν τῆς πρώτης συλλαβῆς· καὶ ἀληθῶς τοιοῦτοι ἦσαν οἱ μαχηταὶ οὗτοι, οὓς οἱ βυζαντινοὶ ἐκάλουν καὶ διγενεῖς, ὡς γεννηθέντας ἐκ φράγκων πατέρων καὶ Ἑλληνίδων μητέρων. Τοιοῦτοι μιγάδες ἀντιστοιχοῦντες πρὸς τοὺς πάλαι Μιξέλληνας ἦσαν καὶ οἱ ἐν Κρήτῃ Ἀραβογενεῖς, τοὺς ὁποίους οἱ πρῶτοι βυζαντινοὶ ἀπεκάλουν ἀτὸ νόθον γέννημα, οἱ Κρητικοὶ δράκοντες», ἀλλ' ὕστερον προσληφθέντας ἐν τῇ βασιλικῇ ἐταιρείᾳ καὶ διαπρέψαντας ἐν τῇ κατὰ τῶν Ρώσων ἐν Βουλγαρίᾳ βυζαντινῇ ἐποποιίᾳ ἐπήνεσαν ὡς ἀληθεῖς ἥρωας. Τοιοῦτοι Ἑνετόκρητες ἦσαν οἱ διεξαγαγόντες τοὺς κατὰ τῆς Ἑνετίας ἐν ὀνόματι τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀγῶνας, ὡς καὶ οἱ τελευταῖοι καὶ μόνοι ὑπερασπισταὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὓς περιγράφει ὁ Φραντζῆς καὶ οἵτινες μετήγαγον εἰς Κρήτην τὸ νῦν ἔτι σωζόμενον λείψανον τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου. Ἡ Κρητικὴ αὕτη παράδοσις δέον νὰ ἐξακριβωθῇ κάλλιον, ἀφοῦ ὁ τοσοῦτον ἐσχάτως ἐνδιατρίψας περὶ τὸ ἱερὸν τοῦτο λείψανον σοφὸς βυζαντιολόγος Ξεν. Σιδερίδης οὐδεμίαν εὔρε σαφῆ μαρτυρίαν περὶ ἐνταφιάσεως τοῦ λειψάνου ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει δύναται ν' ἀληθεύῃ ἡ ὑπὸ τοῦ Κρητικοῦ ἄσματος διασωθεῖσα παράδοσις, ἀφοῦ ὁ ἀρχιμανδρίτης βεβαιοῖ ὅτι ἤκουσε πολλάκις ταύτην ἐν τῇ μονῇ τοῦ Τσαγγαρόλα, ἐνθα ὡς εἰς ἱερὸν προσκύνημα συνήρχοντο πάντες οἱ Κρήτες ἐπαναστάται μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Ἐτερον ζήτημα θίγει ὁ ἀρχιμανδρίτης ἐπιτυχῶς τὸ τῆς ἐγκαταστάσεως ἐν Κρήτῃ Τουρκομάνων Καραμανιτῶν τῶν ἄλλως λεγομένων Μουρτάτων, ἧτοι ἀπίστων. Τὴν βοήθειαν τῶν βαρβάρων τούτων ἐπεκαλέσθη ἡ Δημοκρατία ἐν τῇ ἀπεγνωσμένῃ πάλῃ τοῦ 1364 πρὸς τοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς ἀείποτε συμμαχοῦντας αὐτοῖς Γασμούλους, ἐπὶ ἀμοιβῇ πέντε δουκάτων δι' ἐκάστην ἀντάρτου κεφαλὴν ἀπὸ 15 μέχρι 60 ἐτῶν ἡλικίας, ὡς λέγουσι τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα. Οὕτω καθιδρυθὲν τὸ ξενικὸν τοῦτο στοιχεῖον ἐν Κρήτῃ παρέσχεν ὕστερον, πολλὰ τῇ ἄφρονι Δημοκρατείᾳ πράγματα, ἐπὶ τέλους δ' ἐπροκάλεσε καὶ τὴν

κατὰ τῆς νήσου μυστηριώδη ἐκστρατείαν καὶ τὸν προκύψαντα εἰκοσιπενταετῇ πόλεμον. Καὶ ὁ μὲν Ἑρωτόκριτος περιγράφει διὰ μελανῶν χρωμάτων τὸν Καραμανίτην,

ὁποῦ ἔχεν ἔχθησαν πολλὰν μὲ τὸ νησὶ τῆς Κρήτης.
Ἦτον ἀφέντης δυνατὸς καὶ πλοῦσος καὶ μεγάλος,
ἔς τοῦτα τὰ μέρη σὰν αὐτὸς δὲν ἐγεννήθηκ' ἄλλος.
Δὲν ἐπροσκύνα οὐδ' οὐρανόν, οὐδ' ἄστρα οὐδὲ σελήνην,
τὸν κόσμον ἐφοβέριζε μὲ τὴν θωριὰν ἐκείνην·
εἰς τὸ σπαθὶ τοῦ ἐπίστευεν, ἐκεῖνο ἐπροσκύνα,
πάντα πολέμους κ' ἔχθητες, πάντα μαλιαῖς ἐκίνα.
Ἦτονε κακοσύβαστος καὶ δύσκολος περίσσα,
εἰς τὴν μαλιὰν ἐχαίρετο καὶ τὴν ἀγάπην ἐμία ...
Ποτέ τσου δὲν ἐγέλασε, μὰ πάντα τοῦ λογιάζει,
κ' εἶν' ἢ λαλιά τοῦ σιγανὴ σὰν Ἀλλὰ ὅταν φωνάζη.

Ἄλλ' ὁ Ζάνες γράφων ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν λογοκρισίαν ἀποσιωπᾷ ἐντελῶς τοὺς Καραμανίτας καὶ ἀποδίδει τὴν Τουρκικὴν ἐπέμβασιν εἰς οὐχὶ καθαροὺς λόγους :

Ὁφου ! ποιὸς νᾶτον ἀφορμή, ποιά τύχη ἀσβολωμένη,
γὴν ποιό τυφλὸ μελλούμενο. ποιά τέχνη τυφλωμένη,
καί σ' ἔφερε ἔς τὰ μέρη μου γιὰ τὴν κακὴ μου μοῖρα,
ποιοὶ ἀνέμοι σὲ βοηθῆσανε, ποιά κύματα σὲ σύρα,
ποιό ἄστρο στράτα σου ὀδεῖξε, ποιὸς ἄτυχος πλανήτης,
καί σ' ἔβγαλε γιὰ λόγου μου εἰς τὸ νησὶ τῆς Κρήτης.
Κ' ἦρθες καί μ' ἐπολέμησες καὶ θέλεις τὸ δηγᾶσαι,
μὰ πῶς μ' ἐπῆρες μὲ σπαθὶ ποτέ σου μὴ καυχᾶσαι·
τὰ κρίματα ἐσυντρέξανε, ἀμμ' ὅχ' ἢ δύναμὶς σου,
μὰ πάλε δέ μ' ἐνίκησες τώρα μὲ τὸ σπαθὶ σου. (σελ. 553).

Ἀμφότερα τὰ ποιήματά εἰσιν αἱ ἐφημερίδες τοῦ γιγαντώδους ἐκείνου πολέμου. Ἐνῶ νυχθημερὸν ἐκρούοντο οἱ κώδωνες πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, οἱ δ' ἱερεῖς μετελάμβανον ἐν ταῖς ὁδοῖς τοὺς μαχητάς, οἱ χειρουργοὶ ἠκρωτηρίαζον ἢ ἔκαιον τοὺς νεκρούς, αἱ γυναῖκες, ἀρχόντισσαι καὶ παιδία ἐμάχοντο ἢ ἐφρούρουν εἰς τὰς ἐπάλξεις, ἢ φοβερωτέρα

μάχη διεξήγετο ὑπὸ τὴν γῆν μεταξὺ ὑπονομευτῶν καὶ ἀνθυπονομευ-
τῶν, καὶ ἡ πάλῃ ἦν συνεχῆς ἐπὶ εἴκοσι πέντε ἔτη ὑπὸ τὰ τείχη ἰδίως
τοῦ Ἡρακλείου. Ἐν ταύτῃ διεκρίθη ἡ Κρητικὴ ἀνδρεία καὶ ἰδίως τὸ
πολεμικὸν μένος τῶν ἱερέων καὶ μοναχῶν. Ἐνῷ ὁ ἡγούμενος τῆς
Ἀγκαράθου Ἀθανάσιος Χριστόφορος στήνει εἰς πυραμίδας τὰς κεφα-
λὰς τῶν Τούρκων, ἕτερος Κατερινίτης μοναχὸς ἐξορμᾷ κατὰ τοῦ
ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, διασπείρων μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν τὴν φρίκην
καὶ τὸν ὄλεθρον αῶς λιοντάρια ἀγριεμένα».

Ἐκοπτεν ὁ καλόγερος τὰ τούρκικα κεφάλια
καὶ τρίχινα ὥς τὴν ζώνην του ἐβάστα δυὸ τσουβάλια,
νὰ βάνῃ ἐκεῖ ταῖς κεφαλαῖς ὅπ'οἱ Ρωμιοὶ τοῦ φέρναν.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον οἱ Τοῦρκοι φέρονται ἀγριώτεροι πρὸς τοὺς
ἱερεῖς καὶ μοναχοὺς :

Καὶ τσ' ἱερεῖς ἐπιάσασι καὶ τσοῖ κουτσομυτίσαν,
κι' ὁμπρὸς τ' ἀφέντη τοῦ πασᾶ τσοῖ κουτσοκεφαλίσαν.

Ἐκ τῶν ξένων διέπρεψαν οἱ μισθοφόροι Σαβονιάνοι, ἄγριοι Ἑλβε-
τοὶ καὶ ἐκ Σαβοΐας ὀπλίται, τῶν ὁποίων τὸ κατὰ τῶν Τούρκων μῆ-
σος ἐκορυφώθη εἰς ἀληθῆ καννιβαλισμόν· καὶ δὴ σφάζοντες ὡς ἀρνία
τοὺς αἰχμαλώτους ἐμαγείρευον μετ' ὀρύξης καὶ ἔτρωγον ἀναγκάζοντες
καὶ τοὺς ἄλλους, ὅπως γευθῶσιν ἐκ τοῦ βδελυροῦ τούτου πιλαφίου.

Μ' ἀπῆτις τοὺς φονεύγασι, ἔτρεχα καὶ τοὺς πιάνα
γῆ ζωντανοὺς τσοῖ ἐσώνασι κ' εἰς τὰ φορτιὰ τοὺς βάνα
κι' ὥσάν ἀρνιὰ τοὺς σφάζανε καὶ κομματιάζασί τους...
μὲ ρύζι καὶ τσ' ἐτρώγασιν· ὦ ἀπονιὰ μεγάλη!
Ὅποιος κι' ἂν ᾔθελεν ἐβγῇ ἔξω τὸν ἀναγκάζαν
νὰ φάγῃ ἀποὺ τὰ κρέατα, γῆ ὅλοι τὸν ἀτιμάζαν (443).

Ἄλλ' ἂν ὁ ποιητὴς στιγματίζῃ τὴν ἀπανθρωπίαν τῶν ξένων τού-
των, μετ' ἐνθουσιασμοῦ χαιρετίζει τοὺς εἰς βοήθειαν τῆς Κρήτης ἐλ-
θόντας Γάλλους, τοὺς μόνους ὑπερασπιστὰς τοῦ κατὰ τῆς βαρβαρικῆς
Ἀσίας Χριστιανικοῦ προμαχῶνος, ἐπαινῶν οὐ μόνον τὴν ἀνδρείαν

ἀλλὰ καὶ τὴν στρατιωτικὴν αὐτῶν τιμὴν (καβαλιερωσύνην) καὶ μακαρίζων τὰς ψυχὰς τῶν ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς γῆς πεσόντων Φραντζέζων.

Κι' ὅσοι Φραντζέζοι ὄγιά μὲ βρίσκονται σκοτωμένοι ἄς ἔχουνε συγχώρεσι κι' ἄς εἶν' μακαρισμένοι (567).

Ἐν προλεγομένοις ὁ Κρῆς ἀρχιμανδρίτης διὰ μακρῶν ἐκθέτει τὰ αἷτια τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ μονίμου ἐγκαθιδρύσεως τῶν Ἑνετῶν εἰς ἀνάδειξιν μεγάλου Ἑνετοκρητικοῦ κράτους, ἐφαμίλλου πρὸς τὸ ἐν τῇ Ἀμερικῇ Χριστιανικόν, ἀφοῦ πλὴν τῶν νήσων καὶ Αἰγύπτου καὶ Συρίας ἔσωζον ἔτι πολλοὺς Χριστιανικοὺς πληθυσμούς, καὶ ἀποδίδει τὴν κυρίαν ἀποτυχίαν εἰς αὐτὸ τὸ θρησκευτικὸν μῖσος, τὸ ὁποῖον ἐντέχνως ὑπέθαλπεν ἡ Ρώμη μετὰ τῆς θρησκευτικῶς ὑποδούλου Ἑνετίας· οὐ μόνον πᾶσαι αἱ ἐπισκοπαὶ καὶ αἱ ἐκκλησίαι κατελήφθησαν ὑπὸ ξένων λατινοκαλογήρων, συβαριτικῶς ζώντων, ἀλλὰ καὶ ἐν πάσῃ ἐθνικῇ ἐξεγέρσει οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς καὶ μοναχοὶ συλλαμβανόμενοι ὡς δῆθεν συνένοχοι, ἐκαίοντο ἐν πομπῇ ἐν ταῖς αὐλαῖς τῶν λατινικῶν ἐπισκοπῶν· τοῦτο ὁμολογεῖ καὶ ὁ ἐπίσκοπος χρονογράφος τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα Καρόλδος, ἀναφέρων μάλιστα ὄνομαστί καὶ τοὺς καέντας ἱερεῖς· ἄλλαι δ' ἱερεξεταστικαὶ ἀποφάσεις καταγράφουσι καὶ Ἑλληνικὰ βιβλία καίόμενα ὡς ἀσεβῆ· ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει δικαιολογεῖται πληρέστατα ἡ ὁμολογία τοῦ μεγάλου τῆς Ἀναγεννήσεως ποιητοῦ Μιχαὴλ Μαρούλλου ὅτι αὐτοὶ οἱ μισθοφόροι τῶν Κομνηνῶν ἐπυρπόλησαν τοὺς ἔτι διασωζομένους Ἑλληνικοὺς ναοὺς καὶ ἐξηγεῖται ὁ ἄσκοπος ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη βομβαρδισμὸς τοῦ Παρθενῶνος, ἀφοῦ οἱ ἐν αὐτῷ εὐάριθμοι Τοῦρκοι θὰ παρεδίδοντο πολιορκούμενοι. Τὸν φανατισμὸν τοῦτον τῶν Ἑνετῶν στιγματίζων ἐν τῇ ΙΣ' ἑκατονταετηρίδι ὁ διάσημος Κρῆς Ἀρσένιος Ἀποστόλης λέγει ὅτι οὗτος καὶ μόνος εἶνε τὸ κυριώτατον κώλυμα τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Ὅταν τὸ Ἡράκλειον παρεδόθη εἰς τοὺς Τούρκους, καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἔλαβον τὴν ἄδειαν ν' ἀποχωρήσωσι παραλαμβάνοντες ὅ,τι ἠδύναντο, οἱ φραγκοκαλόγηροι ἐπέδειξαν τὴν κατὰ τῶν Ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν λύσσαν, σχίζοντες τὰς εἰκόνας καὶ καίοντες τὰ ἱερὰ λείψανα, ἐφ' ᾧ ὁ ἄλλως πρὸς τοὺς Φράγκους συμπαθὴς ποιητὴς στιγματίζει αὐτοὺς ἀποκαλῶν αλουτήρους, αἰρετικοὺς καὶ σκύλους :

Καὶ τότες ἐκινήσανε οἱ φραροκαλογράδαις
ταῖς ἐκκλησίαις ταῖς Ρωμνιαῖς μὲ περισσὰ τραβάγια,
ἐπαῖρναν τὰ κονίσματα κι' ὅλα τ' ἀπομονάργια.....
Καὶ τοὺς σταυροὺς τῶν ἐκκλησιῶν οἱ λούτεροι νὰ σποῦσι,
ποῦ τύχαινε νὰ τοὺς βαστοῦν καὶ νὰ τοὺς προσκυνοῦσι.
Τὰ παλαιὰ κονίσματα τὰ περευλογημένα
τὰ κύτταζες νὰ τὰ 'χουσι 'ς ταῖς ρούγαις ξαπλωμένα·
καὶ τότες οἱ αἵρετικοὶ χωρὶς φόβον ἐπιάνα
κ' ἔσκιζαν κ' ἐτσακίζαν τση κ' εἰς τὴ φωτιὰ τση βάνα.
Σκεπάσου τώρα, οὐρανέ, μὲ νέφαλα ν' ἀστράψης
καὶ ἦλιε λαμπρότατε κύτταξε σὺ νὰ κλάψης
τὸν χαλασμὸν τῶν ἐκκλησιῶν τση τόσαις ἀπ' ἀδειάσαν,
τσ' εἰκόνες τση εὐγενικαῖς τσ' ἄξαις ὅποῦ χαλάσαν.
ὦ, παραχώρησις Θεοῦ, οἱ Χριστιανοὶ νὰ δοῦνε
τέτοιαις εἰκόναις ἁγίαις σκύλλοι νὰ ταῖς χαλοῦνε! (547).

Τοιοῦτος ὁ φρικώδης ἐκεῖνος πόλεμος, τοῦ ὁποίου τὰ νῦν ἐκδιδόμενα ποιήματα εἰσὶν αἱ σύγχρονοι ἐφημερίδες· ἂν δ' οὗτος ἐξήντηλσε τὴν Βενετίαν καὶ αὐτὴν τὴν Κρήτην, εἰς ἀνθρώπους καὶ χρήματα, κατέστρεψεν ἐπ' ἴσης καὶ τὴν Τουρκίαν ἀπολέσασαν ἡμισυ ἑκατομμύριον πολεμιστῶν. Ἄν δὲ πᾶν κακὸν δὲν ἔρχεται καλοῦ ἄμικτον, ἐνῷ θρηνοῦμεν ἐπὶ τῇ καταστροφῇ, ὡς Ἕλληνες μακαρίζομεν τὴν τύχην, διότι ἄνευ τοῦ πολέμου τούτου δυσκόλως θὰ ἐπήρχετο αὐτὴ ἡ σημερινὴ τῆς Ἑλλάδος παλιγγενεσία. Ἐκ τῶν πεσόντων ἐν Κρήτῃ Τούρκων οἱ ἡμίσεις τοῦλάχιστον εἶχον στρατολογηθῇ ἐκ τῶν ἀγρίων σπαίδων καὶ ζαῖμῶν τῆς Πελοποννήσου, οἵτινες ἐφημίζοντο ὡς οἱ πολεμικώτατοι τῶν Ὀθωμανῶν, ὅπως ἀπέδειξαν τὰ πενιχρὰ αὐτῶν λείψανα οἱ Λαλιῶται καὶ οἱ Μπαρδουνιώται. Ὁ Κρητικὸς πόλεμος ἀνέδειξε καὶ τὸν πρῶτον Ἕλληνα ὑπουργὸν τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, τὸν Παναγιώτην Νικούσιον, περὶ τοῦ ὁποίου πολλὰ εὖφημα γράφει ὁ Κρῆς ποιητής, ὅταν δ' ὕστερον ὁ ἐν Κρήτῃ διακριθεὶς Φραγκῆσκος Μοροζίνης, γνωρίζων τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἐπελθοῦσαν λιπανδρίαν, προσέβαλε καὶ εὐχερῶς κατέκτησε τὴν χερσόνησον, ὁ σερασκέρης Τοπάλ Ὀσμὰν ἀνακτήσας αὐτὴν διὰ τῆς βοήθειας τῶν Ρουμελιωτῶν ἄρματωλῶν ἐγκατέστησε πολλοὺς

τούτων ένταῦθα, τότε δὲ παρουσιάζεται καὶ ὁ πρῶτος Ἑλλήν ἡγεμὼν τῆς Μάνης Λιβεράκης ὁ Γερακάρης. Τὴν παρὰ τοῖς Βενετοῖς ἀπαισίαν ἀνάμνησιν τοῦ πολυθρυλήτου τῆς Κρήτης πολέμου διαιώνισεν ἡ φράσις «Candia maledetta» ἀντιστοιχοῦσα ἀκριβῶς διὰ τὸν αὐτὸν λόγον εἰς τὴν «θεόλεστον Κρήτην» τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου· ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Ὀθωμανῶν ἀνάμνησις δὲν ὑπῆρξεν αἰσιωτέρα, ἀφοῦ ἐν τῷ ἐπομένῳ αἰῶνι αἱ Ὀθωμανίδες προέπεμπον τοὺς λεβέντας (κουρσάρους) διὰ τοῦ ἄσματος,

Ἵ οὔλα τὰ νησιὰ νὰ πᾶτε,
μὰ Ἵ τὴν Κρήτη νὰ μὴν πᾶτε,
γιατὶ βγῆκε μιὰ Γοργόνα
ὁποῦ τρώει τὰ παλληκάρια,
τοῦ Μορηᾶ τὰ παλληκάρια.

Οὕτως ὁ ἐν τῇ Κρήτῃ πόλεμος δὲν εἶνε μεμονωμένον γεγονὸς ἄσχετον πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν, ἀλλ' αὐτὴ ἡ εἰσαγωγή εἰς τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν παλιγγενεσίαν· εἰς τὸν πόλεμον δὲ τοῦτον δίδει εἰδικωτέραν ἐθνικὴν χροιάν καὶ ἡ αὐτόκλητος προσέλευσις τῶν Γάλλων, μόνων ἐκ τῶν δυτικῶν Χριστιανῶν προσελθόντων εἰς βοήθειαν τῆς Ἑλληνικῆς γῆς, καὶ τῶν ὁποίων ἐξυμνεῖ τὴν καθαλιερωσύνην καὶ ἀνδρείαν ὁ καλῶς τούτους γνωρίσας Κρῆς ποιητής.

Ἐν Παρίσις 1 Ὀκτωβρίου 1908

Κ. Ν. ΣΑΘΑΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000048105

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ